

УДК 82.09

ВОПЛОЩЕНИЕ СОБЫТИЙ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В БЕЛОРУССКОЙ ПОЭЗИИ 1920–30-х гг.

З. И. ТРЕТЬЯК¹⁾

¹⁾Полоцкий государственный университет им. Евфросинии Полоцкой,
ул. Блохина, 29, 211440, г. Новополоцк, Беларусь

Предлагается новый подход к осмыслению белорусской поэзии 1920–30-х гг., посвященной событиям Первой мировой войны. Опровергается стереотип о минимальном присутствии темы Первой мировой войны в белорусской литературе. Осуществляется современное прочтение корпуса стихотворений следующих отечественных авторов: Змитрока Бядули, Алеся Гаруна, Якуба Коласа, Янки Купалы, Янки Масленника, Язэпа Пущи, Язэпа Шпета и др. На основе богатого фактического материала выделяются три ракурса в раскрытии этой темы (художественное изображение фронта, художественное изображение беженства, художественное изображение тыла). Формулируется идея о комплементарности разных художественных форм тех произведений белорусской литературы, в которых воплощаются события 1914–1918 гг. Подтверждается антивоенный пафос белорусской поэзии о Первой мировой войне. Рассматриваются основные подходы к ее интерпретации в отечественном литературоведении 1920–30-х гг. и рубежа XX–XXI вв.

Ключевые слова: белорусская литература; Первая мировая война; комплементарность; антивоенная поэзия; тематическое разнообразие; фронт; тыл; беженцы.

Образец цитирования:

Трацяк ЗІ. Увасабленне падзей Першай сусветнай вайны ў беларускай паэзіі 1920–30-х гг. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2023;1:5–12.
<https://doi.org/10.33581/2521-6775-2023-1-5-12>

For citation:

Tratsiak ZI. The embodiment of the World War I events in Belarusian poetry of the 1920–30s. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2023;1:5–12. Belarusian.
<https://doi.org/10.33581/2521-6775-2023-1-5-12>

Автор:

Зоя Ивановна Третьяк – доктор филологических наук, доцент; доцент кафедры мировой литературы и иностранных языков гуманитарного факультета.

Author:

Zoya I. Tratsiak, doctor of science (philology), docent; associate professor at the department of world literature and foreign languages, faculty of humanities.
zoya.tretyak@rambler.ru

УВАСАБЛЕННЕ ПАДЗЕЙ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ 1920–30-х гг.

З. І. ТРАЦЦЯК^{1*}

^{1*} *Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт імя Еўфрасінні Полацкай,
вул. Блахіна, 29, 211440, г. Наваполацк, Беларусь*

Прапаноўваецца новы падыход да асэнсавання беларускай паэзіі 1920–30-х гг., прысвечанай падзеям Першай сусветнай вайны. Абвясняецца стэрэатып пра мінімальную прысутнасць тэмы Першай сусветнай вайны ў беларускай літаратуры. Ажыццяўляецца сучаснае прачытанне корпуса вершаў наступных айчынных аўтараў: Змітрака Бядулі, Алеся Гаруна, Якуба Коласа, Янкі Купалы, Янкі Масленніка, Язэпа Пушчы, Язэпа Шпета і інш. На аснове багатага фактычнага матэрыялу вылучаюцца тры ракурсы ў раскрыцці гэтай тэмы (мастацкае адлюстраванне фронту, мастацкае адлюстраванне бежанства, мастацкае адлюстраванне тылу). Фармулюецца ідэя аб камплементарнасці розных мастацкіх форм тых твораў беларускай літаратуры, у якіх увасоблены падзеі 1914–1918 гг. Пацвярджаецца антываенны пафас беларускай паэзіі пра Першую сусветную вайну. Разглядаюцца асноўныя падыходы да яе інтэрпрэтацыі ў айчыннай літаратуразнаўстве 1920–30-х гг. і мяжы XX–XXI стст.

Ключавыя словы: беларуская літаратура; Першая сусветная вайна; камплементарнасць; антываенная паэзія; тэматычная разнастайнасць; фронт; тыл; бежанцы.

THE EMBODIMENT OF THE WORLD WAR I EVENTS IN BELARUSIAN POETRY OF THE 1920–30s

Z. I. TRATSIAK^a

^a*Euphrosyne Polotskaya State University of Polotsk, 29 Blachina Street, Navapolack 211440, Belarus*

The article offers a new approach to the understanding of Belarusian poetry of the 1920–30s, dedicated to the World War I. The stereotype about the minimal presence of the World War I theme in Belarusian literature is refuted. A modern reading of the corpus of poems by native authors (Zmitrok Byadulya, Ales' Garun, Yakub Kolas, Yanka Kupala, Yanka Maslennik, Yazep Pushcha, Yazep Shpet, etc.) was carried out. Based on rich factual material, three perspectives in the embodiment of the mentioned above topic are distinguished (artistic image of the front, artistic image of the refugees, artistic image of the rear). The idea of complementarity of different genres of Belarusian literature, which embodied the events of 1914–1918, is proven. The antiwar pathos of Belarusian poetry about the World War I is confirmed. The main approaches to the interpretation of Belarusian poetry about the World War I in native literary studies of the 1920–30s and at the border of the 20th and 21st centuries are considered.

Keywords: Belarusian literature; the World War I; complementarity; antiwar poetry; thematic diversity; frontline, rear; refugees.

Уводзіны

Недастатковая ўвага беларускіх навукоўцаў папярэдніх часоў да ўвасаблення падзей 1914–1918 гг. у айчыннай паэзіі 1920–30-х гг. уплывае на глыбіню разумення асноўных тэндэнцый развіцця літаратурнага працэсу ўсяго XX ст. У сувязі з гэтым трывалы стэрэатып мінулых часоў пра адзінкавыя звароты беларускіх мастакоў слова да тэмы Першай сусветнай вайны падлягае скасаванню.

Матэрыялам даследавання сталі лірычныя творы Максіма Багдановіча «Як Базыль у паходзе канаў...», «Цёмнай ноччу лучына дагарала...», «Ой, грымні, труба, уранку, рана»; Пятруся Броўкі «1914»; Змітрака Бядулі «Мяцежнік», «Ад крыві чырвонай», «Не мы...», «І будзе на палях трывожная работа», «Браты», «Арліхі», «І сотнямі тысяч», «Юда жэніцца», «То не хаты, а курганы...», «Шатан смерці», «Сухавей», «Ты слязамі і крыжамі...», «У зімовую ноч», «Вайна», «Волат», «Балада», «Брат з сястрой»; Цішкі Гартнага «Уцекачы»; Алеся Гаруна «Праводзіны», «На варце», «У чужыне», «Чалавечая кроў», «Трэны», «Паходная»; Ігната Дварчаніна «У часы вайны»; Янкі Журбы «У час вайны»; Якуба Коласа «Вецер», «Божы мой! Калі паўстане...», «Я стаю на мяжы», «Новаму 1915 году», «Думкі салдата», «На рэчцы», «На лузе», «На чужыне», «Поле», «Ворагам», «На шляхах волі», «Неўспагаднасць»; Янкі Купалы «Пра-

явы», «Сярод раз'юшаных сатрапаў...», «Песні вайны», «1914-ты», «Крыўда», «Груганы», «Новаму 1915 году», «Вясна 1915-ая», «Паязджане»; Алеся Куляшова «Крыўда»; Леапольда Радзевіча (Л. Р.) «Жальба», Янкі Масленніка «Сумна завывае»; Альберта Паўловіча «Нейтралітэт»; Язэпа Пушчы «Песня вайны», «Цень Консула» (фрагменты з паэмы); Алеся Смаленца «Будка № 175», «На форце», «Зрання ў акопах», «На старой дзялянцы»; Юрыя Хрышчановіча «Бежанец»; Іллі Чаляеўскага «Слёзы матак»; Хведара Чарнышэвіча «Зіма на вайне»; Язэпа Шпэта «Вайна»; Пятра Яленскага «З Новым годам». Спарадычна на старонках перыядычнага друку з'яўлялася рускамоўная лірыка пра Першую сусветную вайну накшталт вершаў Л. Бадуновай «Б'лоруссія» (Беларуская рада. 1917. № 5), А. Вазілы «Война народоў» (Чырвоны шлях. 1918. № 1–2), «И будемъ мы вѣрить...» (Чырвоны шлях. 1918. № 3–4).

Сукупнасць вершаў айчынных мастакоў слова ўражае разнастайнасцю тэматыкі, прыёмаў увасаблення крызісных з'яў, асаблівасцямі пераасэнсавання фальклорных вобразаў, спецыфікай эксперыментаў з формай твора. Названыя якасці сведчаць пра тое, што тэма Першай сусветнай вайны глыбока адлюстравана ў беларускай літаратуры. З улікам таго што гэта тэма прысутнічае ў нацыянальнай прозе, публіцыстыцы і драматургіі першай трэці XX ст. (у творах Змітрака Бядулі, Якуба Коласа, Максіма Гарэцкага, Максіма Зарэцкага, Кузьмы Чорнага і інш.), варта гаварыць пра камплементарнае (узаемадапаўняльнае) адлюстраванне сусветнай ваеннай катастрофы беларускімі пісьменнікамі. Трэба адзначыць, што прыведзены пералік лірычных твораў не з'яўляецца вычарпальным, бо мастацкія тэксты, якія прысвечаны падзеям Першай сусветнай вайны ці тэматычна звязаны з ёй, яшчэ застаюцца раскіданымі па розных крыніцах (малатыражныя выданні, перыёдыка 1920–30-х гг., архіўныя матэрыялы).

Вынікі і іх абмеркаванне

Пачатак навуковага асэнсавання беларускай паэзіі, прысвечанай падзеям 1914–1918 гг., быў закладзены ў 1920-я гг. У гэты час сфарміраваўся трывалы стэрэатып мінулых часоў пра адзінкавыя звароты айчынных мастакоў слова да тэмы Першай сусветнай вайны. Тагачасныя крытыкі пастуліравалі: «Калі ў сусветнай літаратуры мы маем цэлы шэраг “чалавечых дакументаў” аб імперыялістычнай вайне, як “Агонь” А. Барбюса, “Чалавек добры” Франка, “Трыумфальное шествие” Смоліна, “Народ на вайне” Федарчэнка і шмат іншых, то ў беларускай літаратуры пакуль такіх твораў ня было»¹ [1, с. 104]. Выключэнне рабілася для кнігі М. Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне. Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы» (далей – «На імперыялістычнай вайне...»), што ў 1920-я гг. успрымалася, бадай, як адзіны значны праявіны твор пра Першую сусветную вайну. У прыватнасці, у рэцэнзіі на гэта выданне К. Гарабуда заўважыў: «Запіскі... ставяць у цікавай, новай для беларускай літаратуры форме (дзеньнік) перад чытачом пачатак старой вайны» [2, с. 178]. Ужо ў 1920-я гг. айчынныя літаратуразнаўцы не толькі спрабавалі ахарактарызаваць ідэйна-тэматычныя ўласцівасці творчасці М. Гарэцкага, але і імкнуліся суаднесці тэксты пісьменніка і прадстаўнікоў пэўнай мастацкай плыні. У адпаведнасці з ідэалагічнымі павесамі часу на першым плане знаходзіўся рэалістычны складнік: «Запіскі-ж “На імперыялістычнай вайне”... кладуць пачатак сур'ёзным формам беларускай прозы рэальнага кірунку» [3, с. 210].

Асобныя назіранні за беларускай літаратурай пра Першую сусветную вайну зрабіў Л. Клейнборт. Аналізуючы, напрыклад, кнігу М. Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне...», крытык адзначыў: «Аўтарамі аналагічных твораў... з'яўляліся асобы з прывіляваных колаў. <...> З запісак Гарэцкага мы ўпершыню складаем сабе ўражанне пра тое, як адбілася вайна ў душы сялянскага інтэлігента» [4, с. 310]. Паэзія, прысвечаная падзеям 1914–1918 гг., разглядалася быццам бы між іншым. Так, Л. Клейнборт, гаворачы, напрыклад, пра творчасць Янкі Купалы, заўважыў: «Гады вайны, канешне ж, падрэзалі яму крылы. На самой справе, бо Беларусь, як і Польшча, перш за ўсё апынуліся пад абстрэлам Вільгельма. “О, год! такіх, як ты, час рэдка родзіць. О, год! ты першы гэты з між гадоў”, – піша ён ужо пра 1914 г. <...> І паэт пагражае: “Та! Хай-жа льецца кроў, дымаць пажары, няхай пад крыжам плача сірата. Крыжавы бог крывава ахвяры сабраць павінен з сьвету да чыста”. Але вось на родную зямлю... ступіў нямецкі бот, і ён моўкне» [4, с. 203]. На думку крытыка, творчае ўваскрэсенне Янкі Купалы адбылося толькі падчас Кастрычніцкай рэвалюцыі.

З. Жылуновіч лапідарна прааналізаваў вершы Янкі Купалы «Праявы», «Сярод раз'юшаных сатрапаў», Змітрака Бядулі «Волат», Алеся Гаруна «Праводзіны». Ён заўважыў, што «фактычна беларускі Парнас быў замарожан страшнымі зьявамі вайны, і яго насельнікі адчувалі гэта цяжкае становішча яго – як крызіс, як заняпад» [5, с. 71]. У 1927 г. З. Жылуновіч зноў звярнуўся да асобных праблем айчыннай літаратуры пра Першую сусветную вайну, адзначыўшы адну з канцэптуальных рыс беларускага мастацкага слова – адсутнасць у ім ідэйна-апалагічнай вайны, характэрных для асобных рускіх аўтараў. Акрамя таго,

¹Тут і далей цытаты прыводзяцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала.

навуковец пералічыў найбольш яскравыя, на яго думку, паэтычныя творы і зборнікі, у якіх рэалізавана гэта тэматыка (зборнікі Янкі Купалы «Спадчына», Алесь Гаруна «Матчын дар», Алесь Гурло «Барвінак», верш Цішкі Гартнага «Уцекачы») [6, с. 197].

У Дзяржынскі таксама звяртаўся да твораў, прысвечаных падзеям Першай сусветнай вайны. Увагу даследчыка прыцягнулі вершы Змітрака Бядулі. Аналізуючы іх, У. Дзяржынскі адзначыў: «І ўсё жудасна гэтае вайны нідзе ў беларускім пісьменстве ня выстаўлены так яскрава, не пракляты з такім запалам, як у Б.-Я. (Бядулі – Ясакара. – З. Т.)» [7, с. 168].

Традыцыя згадвання паэтычнай ці праявічнай спадчыны, прысвечанай падзеям Першай сусветнай вайны, з прывязкай да іншых кантэкстаў захавалася і ў канцы ХХ ст. Так, В. Каваленка заўважыў: «Жахі імперыялістычнай вайны, закрышчэ “Нашай нівы” ў сувязі з набліжэннем фронту, вымушаны ад’езд з Вільні – усё гэта адмоўна паўплывала на светаадчуванне пісьменніка (Змітрака Бядулі. – З. Т.). У яго творах, асабліва ў вершах, узмацняюцца матывы адчаю, усё часцей з’яўляюцца вобразы апакаліпсічнага руйнавання» [8, с. 13–14]. Між тым І. Навуменка адзначыў агульны пафас паэтычнай творчасці Янкі Купалы: «Паэт стварае поўныя крайняга песімізму і смутку “Песні вайны”, вершы “1914”, “Вясна 1915”, затым надоўга, на цэлыя два гады, ледзь не цалкам змаўкае» [9, с. 155]. Такім чынам, разглядаючы творчасць Змітрака Бядулі і Янкі Купалы часоў Першай сусветнай вайны, навукоўцы вылучылі асобныя канцэптуальныя характарыстыкі (накшталт распацоўкі матыву адчаю, пафасу адмаўлення вайны), але дэталёвага аналізу менавіта гэтага матэрыялу не прапанавалі.

Вяртаючыся да сітуацыі 1920–30-х гг., трэба яшчэ раз адзначыць, што аўтары і, адпаведна, літаратуразнаўцы, якія ацэньвалі літаратуру свайго часу, часцей за ўсё звярталіся да тэмы Першай сусветнай вайны, калі ўвасабленне падзей 1914–1918 гг. дапамагала ў вырашэнні задач «умацавання класавай свядомасці», «палітычнай падрыхтоўкі», «пераробкі чалавека, выпрацоўкі сацыялістычнага тыпа чалавека» [10, с. 6–7]. У 1930-я гг. цікавасць літаратуразнаўцаў і крытыкаў да ўвасаблення падзей Першай сусветнай вайны паступова згасла.

На мяжы ХХ–ХХІ стст. айчыннымі літаратуразнаўцамі вылучылі канцэптуальна значныя рысы беларускай паэзіі, прысвечанай падзеям 1914–1918 гг. Паводле М. Тычыны, у вершаванай спадчыне Максіма Багдановіча і Янкі Купалы пра Першую сусветную вайну шырока выкарыстоўваюцца мастацкія сродкі, уласцівыя вуснай народнай творчасці (напрыклад, жанрам народных песень, дум і варожбаў) [11]. Стваральнікі праекта «Першая сусветная вайна ў беларускай літаратуры» на партале Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі таксама звярнулі ўвагу на фальклорны складнік у вершах Янкі Купалы: паэт увасобіў вайну ў «традыцыйных фальклорных вобразах вогнішча, буры, грому, завірухі, пажараў, праз форму народнага хаўтурнага галашэння маці-ўдавы і карціну пабоішча-жніва, якая яўна пераклікаецца з адпаведным малюнкам “Слова пра паход Ігаравы”»².

А. Макмілін, параўноўваючы вершы Змітрака Бядулі, Алесь Гаруна, Янкі Купалы, Якуба Коласа і англійскіх акампаністаў Руперта Брука, Зігфрыда Ларэйна Сасуна, Айзека Розенберга, Уілфрэда Оўэна, Эдварда Томаса, таксама падкрэсліў багатую фальклорную глебу, на якой узраслі творы беларускіх мастакоў слова [12]. Гэты факт навуковец патлумачыў цеснай сувяззю айчынных аўтараў з народнай стыхіяй, роднай і зразумелай для іх. Традыцыя звароту да фальклорных вобразаў захавалася і ў часы Вялікай Айчыннай вайны. Напрыклад, Г. Тычко пісала пра пазнейшую спадчыну Янкі Купалы так: «Усе гэтыя фальклорна-народныя вобразы, што суадносяцца з дзеяннямі чорных сілаў – рознай нечысці: вампіраў, відмаў, Чорных, – у 1941 годзе ў вершы “Беларускім партызанам” амаль даслоўна пераходзяць у арсенал партызанаў – беларускіх сыноў» [13, с. 120].

Трэба звярнуць увагу на яшчэ адну рысу, якая яднае вусную народную творчасць і паэзію, прысвечаную падзеям Першай сусветнай вайны. Пішучы пра салдацкія і рэкруцкія песні, Г. Пятроўская адзначыла, што «...у кожнай асобнай песні вобраз галоўнага героя – салдата раскрываецца не поўна, не ўсебакова. З дастатковай паўнатай яны абмалёўваюцца толькі ў шэрагу народных песень» [14, с. 360]. Калі правесці паралелі з беларускай паэзіяй, то не толькі вобраз лірычнага героя, але і іншыя адмысловыя вобразы вайны паўстаюць ва ўсёй сукупнасці лірычных, эпічных, драматургічных твораў пэўнага аўтара (напрыклад, у Якуба Коласа ёсць вершы «Думкі салдата», «На рэчцы», «На лузе», «На чужыне», ліра-эпічная паэма «На шляхах волі», драма «Вайна вайне», апавяданні «На жалезнай дарозе», «Балаховец», артыкул «З румынскага фронту») у прыватнасці ці ў кантэксце нацыянальнай літаратуры 1920–30-х гг. (шырэй – ХХ ст.) пра Першую сусветную вайну ўвогуле. У такім выпадку размову трэба весці пра камплементарнасць твораў, прысвечаных падзеям 1914–1918 гг. Тэрмін «камплементарнасць» ужываецца

²Першая сусветная вайна ў беларускай літаратуры [Электронны рэсурс]. URL: <https://www.nlb.by/by/infarmatsyynyya-resursy/elektronnyya-infarmatsyynyya-resursy/resursy-natsyynalnay-bibliyateki-belarusi/virtualnyya-praekty-vysta-ki-i-kalektsyi/virtualnyya-praekty-bibliyateki/belarus-u-pershay-susvetnay/pershaya-susvetnaya-vayna-litaratury/pershaya-cusvetnaya-vayna-belaruskay-litaratury> (дата звароту: 11.10.2022).

тут не ў значэнні сумы нейкіх адасобленых складнікаў, якія мала карэліруюць, а ў значэнні такога ўзаемадапаўнення частак, якія далучаюцца да цэлага, але пры гэтым застаюцца самі сабой і па-рознаму ўзбагачаюць тое цэлае. Такім чынам, беларускія мастацкія слова ствараюць глабальны вобраз сусветнай вайны. Выразна камплементарнасць выяўляецца, напрыклад, у творчасці Змітрака Бядулі, які працаваў у розных літаратурных родах і жанрах (вершы «Мяцежнік», «Ад крыві чырвонай», «Не мы...», «І будзе на палях трывожная работа», «Браты», «Арліхі», аповяданні «Туга старога Міхайлы», «На сёмуху», «З дарогі», аповесць «Набліжэнне», эсэ «Брацкія магілы», «Крыжы», «Галгофа», нарыс «Прыфрантавы рубаж на Беларусі (нататкі і ўражанні)»). Важна і тое, што айчынная паэзія пра Першую сусветную вайну пацвярджае сваё ўнікальнае гучанне менавіта дзякуючы больш шырокаму кантэксту беларускай прозы і драматургіі на тую ж тэматыку (кнігі Алеся Гародні, Максіма Гарэцкага, Максіма Зарэцкага, Кандрата Крапівы, Міхася Лынькова, Яна Скрыгана, Кузьмы Чорнага і інш.).

Разважаючы пра рысы сімвалізму, якія адлюстраваліся ў паэзіі Максіма Багдановіча і Янкі Купалы часоў Першай сусветнай вайны, П. Васючэнка падкрэсліў, што «беларускі літаратурны сімвалізм выявіў такую сваю якасць, як рэактыўнасць, гэта значыць, здольнасць уваходзіць у сінтэз з іншымі стылямі, такімі як жорсткі рэалізм, экзістэнцыялізм» [15, с. 80–81]. Паралельна навуковец адзначаў, што «дэфармацыі грамадскага жыцця, звязаныя з вайной, абумоўліваюць зварот... да нерэалістычных спосабаў творчасці» [15, с. 77].

Паводле І. Баўтрэль, перыяд Першай сусветнай вайны – час станаўлення беларускай санетыстыкі. У якасці адмысловай нізкі санетаў даследчык разгледзеў цыкл Янкі Купалы «Песні вайны», які складаецца з вершаў «Варожбы», «Перад бурай», «Склік», «Разлука», «Засталіся нівы, сёлы», «Пабоішча». Да рыс, уласцівых гэтаму цыклу, навуковец аднесла філасафізм, надзвычайную напружанасць паэтычнай думкі, вольнасць у адносінах да формы санета. Што тычыцца менавіта ўвасаблення сусветнай катастрофы, то «малюнкаў вайны, апісання падзей тут... не знойдзем: у санетах па-мастацку даследуецца ў першую чаргу быццёвы характар з'явы, яе ўплыў на будучыню краіны» [16, с. 115].

Багатая паэтычная спадчына 1920–30-х гг. дазваляе гаварыць аб тым, што айчыныя аўтары, спрабуючы ўвасобіць падзеі Першай сусветнай вайны, рухаліся ў некалькіх ідэйна-тэматычных і фармальна-змастоўных кірунках. Яны сыходзіліся ў наступным меркаванні: *Сорам і ганьба для сьвету вайна, / Як ні мяркуй, ні судзі; / З Боскіх законаў сьмяецца яна...* [17, с. 3]. Так, у філасофска-алегарычным рэчышчы, у якім адчуваецца моцны фальклорны пачатак, працавалі Змітрок Бядуля («Ад крыві чырвонай», «Балада», «І будзе на палях трывожная работа», «Сухавей»), Алесь Гарун («Чалавечая кроў»), Якуб Колас («Неўспагаднасць»), Янка Купала («Песні вайны»). Гэтыя вершы дапаўняюць і пашыраюць набыткі айчынай прозы (філасофска-алегарычныя абразкі Максіма Гарэцкага «Фантазія», Зоські Верас «З'ява», Вацлава Ластоўскага «Вечны пакой»). Больш побытава прыземлена гучаць вершы Алеся Смаленца і Ігната Дварчаніна: увасабленыя надзвычай дакладна вобразы прадстаўляюць унікальныя малюнак эпохі татальнага вынішчэння. Гумарыстычныя ноткі гучаць у вершы Альберта Паўловіча «Нейтралітэт». У фармальным плане цікавасць выклікаюць вершы ў прозе Змітрака Бядулі «Браты», Юрыя Хрышчановіча «Бежанец», Язэпа Шпэта «Вайна» і ліра-эпічная паэма Якуба Коласа «На шляхах волі». Асобным жанрам айчынай паэзіі пра Першую сусветную вайну з'яўляецца прысвячэнне пэўнаму году вайны (вершы Якуба Коласа «Новаму 1915 году», «Хто нам скажа, хто згадае», «Я стаю на мяжы», Янкі Купалы «1914-ты», «Новаму 1915 году», Пятра Яленскага «З Новым годам»). Тут глыбока аналізуецца ўплыў катастрофічных ваенных падзей на беларусаў і выказваецца наступнае пажаданне: *Хай не паходзіць Новы год на стары. / Не ліецца хай людзкая кроў* [18, с. 2]. Празаічным аналагам гэтага паэтычнага жанру з'яўляецца абразок Змітрака Бядулі «Спатканне».

Якуб Колас у ліра-эпічнай паэме «На шляхах волі», Язэп Пушча ў паэме «Песня вайны» і Янка Купала ў цыкле «Песні вайны» здзейснілі комплексны аналіз падзей Першай сусветнай вайны. Тылавыя і франтавыя малюнкi спалучаюцца ў паэме Петруся Броўкі «1914». Да тылавой паэзіі адносяцца вершы Максіма Багдановіча «Цёмнай ноччу лучына дагарала...», Алеся Гаруна «Праводзіны», Ігната Дварчаніна «У часы вайны», Якуба Коласа «Поле», Янкі Купалы «Вясна 1915-я», Янкі Масленніка «Сумна завывае». Паэты недвухсэнсоўна імкнуліся расказаць наступнае: *Што вайна зрабіла, / З нашым краем гаратлівым / Што з ім учыніла* [19, с. 1]. Айчыныя творцы слухна заўважалі: *Там, дзе жыў народ ішчасліва, / Сёлы і мястэчкі / Цвілі цвіетам, красавалі – / Там... крыві там рэчкі. / Там, дзе нівы збожжа, жыта / Душачку ласкалі – / Там пустэльні, розны быльнік / Там равы паусталі* [20, с. 1]. Асабліва ўвага надавалася адлюстраванню жыццёвага кругабегу пасля мабілізацыі, побытавым праблемам: *Пад крывой сахой / Затупелі ногі, / Камянямі ляглі / Па інурах дзірваны. / Бабы енчылі полем / І прасілі у бога / Сканчэння вайны* [21, с. 19]. Айчыныя паэты, знаходзячыся ў тыле, спрабавалі пісаць пра падзеі на фронце з адсылкамі да традыцыйных вобразаў: *Вінтоўка – дзяўчына, / Штых жалезны – друг, / Аконы – хаціна, / А гарматы – плуг...* [20, с. 3]. Да канцэптуальна значнага для беларускай ваеннай

літаратуры матыву вайны-працы звярнуўся Янка Масленнік: *Пакос за пакосам, / Як жытні снапочкі, / Проста і укосам / Ложацца браточкі* [20, с. 3].

Франтавая паэзія прадстаўлена вершамі Змітрака Бядулі «Браты», Алеся Гаруна «На варце», Якуба Коласа «Неўспагаднасць», Алеся Смаленца «Будка № 175», «На форце», «Зрання ў акопах», «На старой дзялянцы», Хведара Чарнышэвіча «Зіма на вайне». Перш за ўсё аўтары акрэслілі тыя наступствы вайны, якія ўражвалі і пасля непасрэднага заканчэння баявых дзеянняў. Так, у вершы «На старой дзялянцы» Алесь Смаленец піша: *Куды ні глянь – гарматаў, мінаў шмат, / Аконы, рэйкі ды пячураў лісьсіх брамы, / На батарэі два лафеты без гармат – / Нямыя сьведкі незабытай драмы. / Адвіснуў дрот. Асыпаўся акон* [22, с. 2]. У вершы «Неўспагаднасць» Якуб Колас падаў франтавую рэчаіснасць у больш абагульненым філасофскім рэчышчы: *Сьмерць вар’яцтва тут рабіла / Над людзьмі і над зямлёю. / Злых пачаткаў цьмішча-сіла / Перайшла на ёй з касою* [23, с. 91]. Увасабляючы поле бою ў паэме «Песні вайны», Янка Купала выбраў стратэгію хуткай змены ракурсаў з абмалёўкай натуралістычных дэталей. У раздзеле «Пабоішча» ён пісаў: *Стрэлы свішчуць, дыміць порах, / Збіўся ў кучу свой і вораг, / Юшка брызгае ў вочы, / Гэты стогне, той рагоча / Той зваліўся, топча той, – / Не глядзіць – свой ці не свой* [24, с. 217]. Сумныя вынікі франтавага быцця (шырэ – існавання падчас вайны) падводзіў Язэп Пушча: *Душу у трупярню нясуць. / – Не трэба яе чалавеку, / Павінен увесь азвярэць* [25, с. 161]. Аднак, нягледзячы на ўсе выпрабаванні, франтавік не страціў чалавечнасці, ён адчуваў спагаду да блізкіх і родных: *Тры месяцы з дому... Аконы, атакі, / Гарматы, гранаты і тысячы куль... / А як там у хаці мае небаракі, – / Ніякае весткі аттуль?* [26, с. 3].

Бежанскую паэзію прэзентуюць вершы Змітрака Бядулі «Ты слязамі і крыжамі...», Цішкі Гартнага «Уцекачы», Якуба Коласа «На чужыне», Янкі Купалы «Паязджане», Юрыя Хрышчанавіча «Бежанец». Бежанскі шлях у выгнанне адлюстраваны ў вершы Цішкі Гартнага «Уцекачы»: *На людзях адабіт дзікім выглядам страх / Крокам спугным, які у пуць няверны жане, / Кроу застыла с пяском на мазольных нагах / Адраньцвела істота у пякельным агне* [27, с. 2]. У вершы «На чужыне» Якуб Колас увасобіў пачуццё настальгіі і памкненне бежанца паяднацца з пакінутай радзімай: *Рвалася сэрца к родным гонем / Птушкай легкакрылай, / К светлым рэчкам, ціхім гоням / Белай Русі мілай* [28, с. 357].

Творы айчыннай паэзіі і прозы, прысвечаныя падзеям 1914–1918 гг., мелі антываенную скіраванасць. Змітрок Бядуля, Цішка Гартны, Алесь Гарун, Якуб Колас, Янка Купала спрабавалі зразумець наступнае: *За што лілася кроў людская? / За што гібеў і гінуў люд? / Гібеў набытак усяго краю, / І пакаленняў гінуў труд?* [29, с. 353].

Заклучэнне

У беларускай літаратуры тэма Першай сусветнай вайны, насуперак стэрэатыпу пра мінімальную колькасць твораў на гэту тэматыку, атрымала яскравую спецыфічную прэзентацыю. Беларуская паэзія пра Першую сусветную вайну з’яўляецца арганічнай часткай нацыянальнага мастацтва слова, якое ў розных формах увасабляла падзеі 1914–1918 гг. Узаемадзеянне твораў розных жанраў заснавана на прынцыпе камплементарнасці, рэалізаваным як на ўзроўні творчасці асобных мастакоў слова (Змітрок Бядуля, Якуб Колас), так і на ўзроўні ўсяго беларускага прыгожага пісьменства XX ст. Першымі крытыкамі на шляху асэнсавання айчыннай паэзіі, прысвечанай падзеям Першай сусветнай вайны, былі У. Дзяржынскі, З. Жылуновіч, Л. Клейнборт. У другой палове XX ст. да актуалізацыі беларускай паэзіі пра падзеі 1914–1918 гг. звярталіся І. Баўтрэль, П. Васючэнка, М. Тычына, А. Макмілін.

Асабліва ўвага беларускіх паэтаў да тэмы Першай сусветнай вайны прыпадае на 1920–30-я гг., калі суіснавалі тры ракурсы ў поглядах на тагачасныя падзеі: франтавая (вершы Змітрака Бядулі, Алеся Гаруна, Алеся Смаленца, Хведара Чарнышэвіча), бежанская (вершы Цішкі Гартнага, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Юрыя Хрышчанавіча), тылавая (вершы Максіма Багдановіча, Ігната Дварчаніна, Янкі Масленніка) лірыка. Аўтараў яднае моцны антымілітарысцкі пафас. Найбольш шматбакова і цэласна (у параўнанні з творами паплечнікаў) падзеі 1914–1918 гг. увасоблены ў паэмах Якуба Коласа «На шляхах волі», Язэпа Пушчы «Песня вайны» і Янкі Купалы «Песні вайны».

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Аліг М. Гарэцкі. На імперыялістычнай вайне (запіскі) [рэцэнзія]. *Маладняк*. 1926;9:103–104.
2. Гарабуда К. М. Гарэцкі. На імперыялістычнай вайне (запіскі) [рэцэнзія]. *Польмя*. 1926;6:176–178.
3. Крывіч М. Наша проза за 1926 год. *Польмя*. 1927;4:202–211.
4. Клейнборт ЛН. *Молодая Белоруссия: очерк современной белорусской литературы (1905–1928 гг.)*. Минск: Белорусское государственное издательство; 1928. 508 с.
5. Жылуновіч З. Беларускі Парнас у новай вопратцы (абегла-крытычны нарыс). *Польмя*. 1923;2:68–85.

6. Жылуновіч З. Беларуская літаратура і 10 год Кастрычнікавае рэвалюцыі. *Полымя*. 1927;7:196–206.
7. Дзяржынскі У. Беларуская літаратурная сучаснасць (1920–1925 гг.): зарысы і нататкі. *Полымя*. 1925;2:160–187.
8. Каваленка В. Шчасце – служыць народу. У: Бядуля З. *Збор твораў. Том 1. Вершы, паэмы*. Мінск: Мастацкая літаратура; 1985. с. 6–19.
9. Навуменка І. Янка Купала. У: *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. Том 1. 1901–1920*. Мінск: Беларуская навука; 1999. с. 121–175.
10. Смирнов А. За боевую оборонную літаратуру. В: Головач ПР, редактор. *Бойцы: альманах*. Мінск: Выдавецтва Беларускай ваеннай акругі; 1935. с. 5–15.
11. Тычына МА. Народ і вайна: аблічча Першай сусветнай вайны ў беларускай літаратуры. У: Гаранін СЛ, укладальнік. *Першая сусветная вайна ў народнай памяці і мастацкім адлюстраванні. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі; 7–8 кастрычніка 2014 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: Права і эканоміка; 2014. с. 39–46.
12. McMillin A. World War I in the Belarusian and English poetry: comparison. У: Гаранін СЛ, укладальнік. *Першая сусветная вайна ў народнай памяці і мастацкім адлюстраванні. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі; 7–8 кастрычніка 2014 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: Права і эканоміка; 2014. с. 32–37.
13. Тычко ГК. *Творчасць Янкі Купалы і традыцыі духоўнай рэгіянальнасці ў польскай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзяў*. Лойка АА, рэдактар. Мінск: Тэхнапрынт; 2001. 144 с.
14. Пятроўская ГА. Чумацкія песні. У: Гурскі АІ, Пятроўская ГА, Салавей ЛМ. *Пазаабрадавая паэзія*. Мінск: Беларуская навука; 2002. с. 264–301.
15. Васючэнка ПВ. Першая сусветная вайна і беларускі літаратурны сімвалізм. У: Гаранін СЛ, укладальнік. *Першая сусветная вайна ў народнай памяці і мастацкім адлюстраванні. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі; 7–8 кастрычніка 2014 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: Права і эканоміка; 2014. с. 77–81.
16. Баўтрэль ІГ. Шляхі паэтычнага асэнсавання трагедыі Першай сусветнай вайны ў кантэксце нацыянальнай санетыстыкі. У: Гаранін СЛ, укладальнік. *Першая сусветная вайна ў народнай памяці і мастацкім адлюстраванні. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі; 7–8 кастрычніка 2014 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: Права і эканоміка; 2014. с. 112–116.
17. Гарун А. Праводзіны. *Наша ніва*. 1914;37:3.
18. Беларус П. З Новым годам. *Наша ніва*. 1915;1:2.
19. Дварчанін І. У часы вайны. *Беларуская рада*. 1917;9:1.
20. Масленнік Я. Сумна завывае. *Наша ніва*. 1915;18:3.
21. Броўка П. *Збор твораў. Том 2. Паэмы*. Мінск: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва; 1957. 1914; с. 9–25.
22. Смаленец А. На старой дзялянцы. *Беларускія ведамасці*. 1921;3:2.
23. Колас Я. *Водгулле*. Мінск: Адраджэнне; 1922. Неўспагаднасць; с. 91.
24. Купала Я. *Збор твораў. Том 3. Вершы, пераклады*. Мінск: Мастацкая літаратура; 1997. Песні вайны; с. 210–218.
25. Пушча Я. *Збор твораў. Том 1. Вершы, паэмы, артыкулы. 1922–1930*. Мінск: Мастацкая літаратура; 1993. Песня вайны; с. 160–201.
26. Гарун А. На варці. *Наша ніва*. 1915;21:3.
27. Гартны Ц. Уцякачы. *Дзянніца*. 1916;1:2–3.
28. Колас Я. *Збор твораў. Том 1. Вершы. 1898–1917*. Мінск: Мастацкая літаратура; 1972. На чужыне; с. 357.
29. Колас Я. *Збор твораў. Том 1. Вершы. 1898–1917*. Мінск: Мастацкая літаратура; 1972. Ворагам; с. 353.

References

1. Alig. [M. Garjecki. At the imperialistic war (notes)] [book review]. *Maladnjak*. 1926;9:103–104. Belarusian.
2. Garabuda K. [M. Garjecki. At the imperialistic war (notes)] [book review]. *Polymja*. 1926;6:176–178. Belarusian.
3. Kryvich M. [Our prose in 1926]. *Polymja*. 1927;4:202–211. Belarusian.
4. Kleinbort LN. *Molodaya Belorussiya: ocherk sovremennoi belorusskoi literatury (1905–1928 gg.)* [Young Belarus: essay on modern Belarusian literature (1905–1928)]. Minsk: Belorusskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo; 1928. 508 p. Russian.
5. Zhylunovich Z. [Belarusian Parnassus in new clothing (a brief critical essay)]. *Polymja*. 1923;2:68–85. Belarusian.
6. Zhylunovich Z. [Belarusian literature and the 10th year of the October revolution]. *Polymja*. 1927;7:196–206. Belarusian.
7. Dzjarzhynski U. [Modern Belarusian literature (1920–1925): outline and notes]. *Polymja*. 1925;2:160–187. Belarusian.
8. Kavalenka V. [Happiness – to serve the people]. In: Bjadulja Z. *Zbor tvoraw. Tom 1. Vershy, pajemy* [A collection of works. Volume 1. Poems]. Minsk: Mastackaja litaratura; 1985. p. 6–19. Belarusian.
9. Navumenka I. [Janka Kupala]. In: *Gistryja belaruskaj litaratury XX stagoddzja. Tom 1. 1901–1920* [History of Belarusian literature of 20th century. Volume 1. 1901–1920]. Minsk: Belaruskaja navuka; 1999. p. 121–175. Belarusian.
10. Smirnov A. [For combat defense literature]. In: Golovach PR, editor. *Boitsy: al'manakh* [Fighters: almanac]. Minsk: Vydavectva Belaruskaj vaennaj akrugy; 1935. p. 5–15. Russian.
11. Tychyna MA. [People and war: the face of the World War I in Belarusian literature]. In: Garanin SL, compiler. *Pershaja susvetnaja vajna w narodnaj pamjaci i mastackim adljustravanni. Matjeryjaly Mizhnarodnaj navukovaj kanferjencyi; 7–8 kastrychnika 2014 g.; Minsk, Belarus* [The World War I in folk memory and artistic representation. Proceedings of the International scientific conference; 2014 October 7–8; Minsk, Belarus]. Minsk: Prava i jekanomika; 2014. p. 39–46. Belarusian.
12. McMillin A. World War I in the Belarusian and English poetry: comparison. In: Garanin SL, compiler. *Pershaja susvetnaja vajna w narodnaj pamjaci i mastackim adljustravanni. Matjeryjaly Mizhnarodnaj navukovaj kanferjencyi; 7–8 kastrychnika 2014 g.; Minsk, Belarus* [The World War I in folk memory and artistic representation. Proceedings of the International scientific conference; 2014 October 7–8; Minsk, Belarus]. Minsk: Prava i jekanomika; 2014. p. 32–37.
13. Tychko GK. *Tvorchasc' Janki Kupaly i tradycyi duhownaj rjegijsanal'nasci w pol'skaj litaratury XIX – pachatku XX stagoddzjaw* [Janka Kupala's work and the traditions of spiritual regionalism in Polish literature of the 19th and early 20th centuries]. Lojka AA, editor. Minsk: Tjehnaprynt; 2001. 144 p. Belarusian.
14. Pjatrowskaja GA. [Chumatsky's songs]. In: Gurski AI, Pjatrowskaja GA, Salavej LM. *Pazaabradavaja pajezija* [Extra-ritual poetry]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2002. p. 264–301. Belarusian.

15. Vasjuchjenka PV. [The World War I and Belarusian literary symbolism]. In: Garanin SL, compiler. *Pershaja susvetnaja vajna w narodnaj pamjaci i mastackim adljustravanni. Matjeryjaly Mizhnarodnaj navukovaj kanferjencyi; 7–8 kastrychnika 2014 g.; Minsk, Belarus* [The World War I in folk memory and artistic representation. Proceedings of the International scientific conference; 2014 October 7–8; Minsk, Belarus]. Minsk: Prava i jekanomika; 2014. p. 77–81. Belarusian.

16. Bawtrjel' IG. [Ways of poetic interpretation of the World War I tragedy of in the context of national sonnets]. In: Garanin SL, compiler. *Pershaja susvetnaja vajna w narodnaj pamjaci i mastackim adljustravanni. Matjeryjaly Mizhnarodnaj navukovaj kanferjencyi; 7–8 kastrychnika 2014 g.; Minsk, Belarus* [The World War I in folk memory and artistic representation. Proceedings of the International scientific conference; 2014 October 7–8; Minsk, Belarus]. Minsk: Prava i jekanomika; 2014. p. 112–116. Belarusian.

17. Garun A. [Seeing off]. *Nasha niva*. 1914;37:3. Belarusian.

18. Belarus P. [Happy New year]. *Nasha niva*. 1915;1:2. Belarusian.

19. Dvarchanin I. [During the war]. *Belaruskaja rada*. 1917;9:1. Belarusian.

20. Maslennik Ja. [Howling sadly]. *Nasha niva*. 1915;18:3. Belarusian.

21. Browka P. *Zbor tvoraw. Tom 2. Pajemy* [A collection of works. Volume 2. Poems]. Minsk: Belaruskaj dzjarchyzna vydavectva; 1957. 1914; p. 9–25. Belarusian.

22. Smalenec A. [At the old plot]. *Belaruskija vedamasci*. 1921;3:2. Belarusian.

23. Kolas Ja. *Vodgulle* [Echo]. Minsk: Adradzhjenne; 1922. [Unresponsiveness]; p. 91. Belarusian.

24. Kupala Ja. *Zbor tvoraw. Tom 3. Vershy, peraklady* [A collection of works. Volume 3. Poems, translations]. Minsk: Mastackaja litaratura; 1997. [Songs of war]; p. 210–218. Belarusian.

25. Pushcha Ja. *Zbor tvoraw. Tom 1. Vershy, pajemy, artykuly. 1922–1930* [A collection of works. Volume 1. Poems, essays]. Minsk: Mastackaja litaratura; 1993. [The song of war]; p. 160–201. Belarusian.

26. Garun A. [On guard]. *Nasha niva*. 1915;21:3. Belarusian.

27. Gartny C. [Fugitives]. *Dzjannica*. 1916;1:2–3. Belarusian.

28. Kolas Ja. *Zbor tvoraw. Tom 1. Vershy. 1898–1917* [A collection of works. Volume 1. Poems. 1898–1917]. Minsk: Mastackaja litaratura; 1972. [In the foreign land]; p. 357. Belarusian.

29. Kolas Ja. *Zbor tvoraw. Tom 1. Vershy. 1898–1917* [A collection of works. Volume 1. Poems. 1898–1917]. Minsk: Mastackaja litaratura; 1972. [To the enemies]; p. 353. Belarusian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 11.11.2022.

Received by editorial board 11.11.2022.